

LA «FESTA BARROCA» A LA MALLORCA DEL SEGLE XVII

per M.ª Antònia Perelló

El segle XVII a Mallorca és complex i contradictori. Temps de recessió econòmica i, alhora, de gatzara i xivarri. Pot ser que a aquesta contradicció, tan barroca d'altra banda, li trobem una explicació ben senzilla: la «festa» com a ficció, com a cortina de fum davant una realitat política i econòmica cada vegada més pobra i més trista.

Les males collites de blat del segle XVII, juntament amb la pesta de l'any 1652, determinaren un important decreixement demogràfic a Mallorca. La falta de feina en els camps provocà un alarmant augment del banditatge que escapava, per moments, al control del Virrei. La riquesa de l'illa va anar concentrant-se a la ciutat on s'havien establert les famílies adinerades de les viles. La ciutat estava dividida en rígids estaments i, com diu Aina Le Senne: «La ciutat de Mallorca, en aquell moment cenyida per la murada i travessada per la Riera, vivia un ambient medieval, amb els seus carrers polsosos i els seus magnífics edificis...». És dins aquest món provincià, carregat de violència i prejudicis, on el poder, eclesiàstic o reial, no descuidarà cap ocasió de lluïment, posant en joc tots els seus recursos per astorar i corprendre al públic¹.

La «festa barroca», amb tot el que comporta de sumptuositat, color i luxe, i també de crueltat, va estar present en els carrers de la Palma sis-centista.

ARQUITECTURES I CONSTRUCCIONS EFÍMERES

La festa i el seu desenvolupament donà lloc a la creació d'estructures², més o menys artístiques, que serien el seu suport i que, molt sovint, desapareixerien amb ella: són els efímers, construccions realitzades amb fusta, guix, roba, etc., que prendran forma d'arcs de triomf, altars, cadafals, túmuls mortuoris i fins i tot perspectives i fonts artificials.

1. Aina Le Senne: *Canamunt i Canavall*. Col·lecció Els Treballs i els Dies núm. 19. Editorial Moll, Ciutat de Mallorca 1981, p. 19.
2. Entre les obres i articles més recents dedicats a l'efímer espanyol es troben les següents: A. Moros Guerrero: *La cultura emblemàtica como espectáculo en las fiestas de canonización de San Fernando. Sevilla 1671*. Tesis de licenciatura inédita, Universitat de Còrdova 1978; A. Bonet Correa: *La fiesta como práctica de poder. «Diwan»* (Saragossa 1979), 5-6; F. Moreno Cuadro: *Estructura simbólica del túmulo de Isabel de Borbón en la Capilla Real de Granada*. BSAAV t. XLV, 1979 pp. 462 i ss.; Piñar Pedraza: *Barroco efímero en Valencia*. València 1982; J. Fernández Delgado: *1789 en Madrid: las fiestas reales*. Tesis de licenciatura inédita,

La construcció d'*arcs de triomf* responia generalment a motius festius: una celebració, una benvinguda... Eren arcs de fusta i guix, o bé eren fets amb murtra i àlber, com és el cas dels dos que es varen aixecar el 3 de juliol de 1660 per celebrar el nomenament del Batlle Don Rafel Cotoner com a Gran Maestre de l'Ordre de Sant Joan. Sovint aquests arcs s'il·luminaven a la nit amb llànties i torxes, com el que es construí a la Llotja, el 19 de febrer de 1662, amb motiu del naixement del príncep Carles³.

Els *altars* es construïen, sobretot, amb motiu de celebracions religioses, bé a l'interior de les esglésies o adossats a les façanes dels edificis dels principals carrers de la ciutat. Quan Mallorca va declarar la Immaculada Concepció com a la seva Patrona hi va haver importants celebracions⁴. En el curs que havia de seguir la processó s'aixecaren diversos altars: «*La Compañía de Jesús puso el suyo en el arco de Oleza de Vinagrella; era muy rico y figuraban en él la Purísima, entre San Ignacio de Loyola y San Francisco Javier, y muchas luces, cuadros y jerooglíficos*»⁵. Aquests altars eren, generalment, d'estructura piramidal, formats per una sèrie de grades que disminuïen progressivament de tamany, i s'adornaven amb torxes, quadres, miralls, murtra, etc.

Una altra estructura corrent en aquests moments és el *cadafal*, quasi sempre aixecat per motius festius, fet que el diferencia del túmul mortuori. Tenim la descripció del cadafal aixecat dins la Seu amb motiu de la presa de possessió de les illes en nom del rei Felip IV, pel Virrei Don Francisco Juan Torres, el 27 de juny de 1621: «Lo cadafal estava a la part de la trona de pedra petita, de quatre palms d'altaria, d'amplària vintiquatre, de llargària trenta quatre, a la part del corredor hi havia un docer de cinc caigudes, tres de brocadillo moretjat, los dos coixins de lo mateix, lo sitial era de domàs blau, lo cadafal estava ab tres estalons cuberts de estameña, quatre grogues i tres vermelles ab una tribuna hont estava la cadira (...) Dalt el cadafal havia un bufet cubert de domàs blau i brodat...».

Dins aquesta mateixa línia hi trobem els *túmul*s, construccions funeràries, i els *empos-tissats*. Els túmuls es construïen quan moria un membre de la família reial o alguna personalitat rellevant dins de la vida de la ciutat... El lloc de situació solia ésser davant el cor, a la Seu, a l'església de Sant Domingo o, episòdicament, en alguna altra església. Entre altres destaquen els túmuls de Felip III, aixecat el 21 d'abril de 1621, i especialment el de Felip IV, construït el 15 de desembre de 1665: «*El túmulo estaba delante del coro de la Seo, tenía cuatro pueruas a las que se subía con ocho o diez escalones, dos columnas a cada lado de ellas y encima las armas reales; luego un corredor en cuyo centro se elevaba*

Universitat Complutense de Madrid, 1983; F. Revilla: *Las advertencias políticas de Barcelona a Felipe V en las decoraciones efímeras de su entrada triunfal*. BSAAV t. XLIX, 1983 pp. 397-408; I. de Bofarull i de Torrens: *Las fiestas en el palacio del Buen Retiro de Madrid bajo el reinado de Felipe IV*. Tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona 1983; F. Revilla: *Un ejemplo característico de arte efímero dieciochesco: el cenotafio barcelonés de María Amalia de Sajonia*. «Goya» (Madrid 1984), núm. 181-182, pp. 55 i ss.; J. Fernández Delgado: *Política y memoria del buen gusto. Las fiestas reales de 1789*. «Goya» (Madrid 1984) núm. 181-182, pp. 63 i ss.; Maria de los Angeles Pérez Samper: *Poder y sociedad en la Cataluña de mediados del siglo XVIII: la visita real de Carlos III en 1759*. Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Barcelona 1984, pp. 275-285; F. Moreno Cuadro: *Humanismo y arte efímero hispalense: la canonización de San Fernando*. «Traza y Baza» (València 1985) núm. 9, pp. 21-98.

3. Quan donem referències de fets concrets, especificant-ne la data, es tracta sempre de notícies extretes del Cronicon Mayoricense, recull cronològic dels fets més destacats ocorreguts a Mallorca des del segle XIII al segle XIX. La crònica dels esdeveniments del segle XVII, ordenats per dades, es troba entre les pàgines 353 i 449. Alvaro Campanar Fuertes: *Cronicón Mayoricense*. Juan Colomar Salas, Editor. Palma de Mallorca, 1881.
4. La declaració de la Immaculada com a Patrona de Mallorca es datada per Campanar el 1629. *Cronicón Mayoricense*, p. 384.
5. Aquesta composició, ja present a les festes de l'any 1622, dedicades als dos sants anomenats, és la mateixa que trobem a la portada de l'església jesuítica de Montí-Sion, fet assenyalat per Santiago Sebastian-Antonio Alonso: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma de Mallorca, 1973, p. 64.

otro cuerpo cuadrado con cuatro Ninfas a los lados; encima una cornisa y balaustrada, y después un cimborrio en cuya parte más elevada estaba la Muerte con su guadaña; era todo de tela pintada, y en el interior del primer cuerpo se veía una tumba con la imagen del rey vestido de fraile franciscano, corona y cetro sobre una bayeta; pasaban las luces de cuatrocientas cincuenta, con las hachas que serían unas ciento treinta, y se había enlucado con bayetas negras, emblemas y jeroglíficos toda la capilla real y las dos primeras columnas y balaustres del coro».

Els empostissats servien de tarima o d'escenari. El 7 de desembre de 1615 va celebrar-se una funció: damunt un empostissat va col·locar-se una hidra o monstre de set caps i, damunt un altre, una imatge de Maria amb un garrot a la mà. Aquest empostissat va acostar-se al de la hidra, la Verge li va donar un colp i aquella reventà en focs i coets.

Devora aquestes construccions que trobem repetidament a les cròniques, n'hi apareixen, esporàdicament, altres més originals. El 30 de setembre de 1622, varen celebrar-se unes festes dedicades a Sant Ignasi i a Sant Francesc Xavier, amb aquest motiu s'aixecà a la Llotja: «una montaña en cuyo interior se veían las imágenes de los dos santos, con un nombre de Jesús en la mano», finalment la muntanya va obrir-se disparant focs i coets. Una altra d'aquestes construccions sense precedents a Ciutat de Mallorca, és la *perspectiva* disparada el 21 de febrer de 1662, celebrant el naixement del príncep Carles: «Se disparó en el Borne una perspectiva con seis columnas, encima unas montañas, del centro de las cuales sallan un surtidor y una ninfa, con cuatro gigantes, uno en cada lado y muchas balaustradas». Per acabar amb aquest punt citem el cas de les *fonts de vi*, de les quals també parla Pilar Pedraza⁶ en referir-se al barroc efímer valencià. A Ciutat de Mallorca aquesta decoració tingué lloc el 3 de juliol de 1660, amb celebració del nomenament de Don Rafel Cotoner com a Gran Mestre de l'Ordre de Sant Joan a la qual ja ens hem referit anteriorment. La façana de la casa de Don Gabriel Berga, a la plaça de Cort, es va tapar amb murtra i àlber, formant-se una mena de cova artificial amb dues fonts de vi, una de vi corrent i l'altra de vi ranci.

Hem vist com la major part d'aquestes estructures van sovint acompanyades de llums, miralls, quadres... entre aquests elements no podem oblidar els jeroglífics, que venen a ser la part literària de la festa. Els *jeroglífics* eren cartel·les o escuts en els quals figurava una representació pintada («cos») i una frase curta («lema») que, combinades mitjançant un senzill joc de paraules, al·ludia al tema o al protagonista de la celebració.

PROCESSIONS I DESFILADES

Les *processons* i les *desfilades* es realitzaven, indistintament, per motius religiosos, militars o civils. Devora processons tradicionals, com la del Corpus, varen ser freqüents les festes en agraïment per una bona collita o amb motiu de la festivitat d'un sant o d'una canonització, i destaca d'entre totes elles la festa quan es va declarar la Immaculada. Patrona de Mallorca. També es realitzaren importants desfilades arrel d'esdeveniments de caire festiu relacionats amb la família reial, com són naixements i casaments: així el 13 de gener de 1630, va fer-se una desfilada amb motiu del naixement del príncep Baltasar Carles; el 10 de maig de 1659 i el 20 de febrer de 1662 se celebraren nous natalicis reials, i el 28 de febrer de 1677 es va fer una cavalcada arrel de l'entrada en el govern de Don

6. Pilar Pedraza: *Barroco efímero valenciano*. Publicaciones Archivo Municipal de Valencia. Valencia, 1982, p. 109.

Juan d'Àustria; el 25 de febrer de 1680 se celebrà el primer matrimoni de Carlos II i el 3 de juny de 1690 es festegen les seves segones núpcies... etc.

A les processons, fos quin fos el seu motiu, hi solien anar representants de tots els estaments oficials⁷. Els gremis i els convents sovint hi participaven amb *carrosses*. Aquestes carrosses o carros estaven molt adornats i podien portar a sobre una «escena viva», amb persones disfressades que podien, fins i tot, representar petites obres. En altres ocasions les carrosses eren formades per grans figures d'animals que podien estar dotades de moviment mecànic, com és el cas de la que va presentar la parròquia de Sant Jaume a la processó del 29 de juny de 1614: una gran àguila blanca que batia les ales i obria i tancava el bec.

Juntament amb les carrosses hi ha un altre element que juga un important paper dins les processons: són les *figures al·legòriques*. Grups de persones majors i nens anaven disfressats amb vestits i símbols plens de significats, de manera que fossin fàcilment identificables pel públic, que hem d'imaginar molt senzill.

La relació de la processó que es va fer el 29 de juny de 1614, en agraïment per les abundants collites d'aquell any, resulta molt il·lustrativa:

«La cosecha de trigo, granos y legumbres, aceite y otros frutos fue este año abundantísima. Los Jurados suplicaron al Cabildo Eclesiástico que tuviera a bien ordenar una solemne procesión en acción de gracias a la Divina Providencia por los beneficios recibidos y se resolvió celebrar esta fiesta el día de San Pedro. El día 28 se cantaron solemnes vísperas en la catedral que estaba profusamente iluminada y adornada con damascos y tafetanes rojos y amarillos (...) se pregonó la fiesta a son de trompetas y tambores; engalanose la fachada consistorial con multitud de cuadros. Al día siguiente fueron a buscar al Virrey al castillo, los Jurados precedidos por tambores, pífano, timbales, las trompas de afuera, los ciegos con sus violas y las trompetas, y entraron en la catedral mientras se estaban cantando las horas. Empezó luego el Oficio en el que predicó el Obispo (...) Después de completas salió la procesión, que siguió el curso acostumbrado por la del Corpus; las calles del tránsito estaban en su mayor parte vistosamente adornadas con tapices, colgaduras de seda, espejos, cuadros, mirto, álamos, y hasta cañas y altares muy bien dispuestos. Concurrieron a la procesión los gremios con sus pendones, los conventos de religiosos y el clero parroquial y catedral, el Colegio de la Mercadería con sus "Defenedors" al frente, y la Universidad. Delante de los religiosos iba la cruz de cristal de la Seo con los ciriales; entre los gremios y las cruces se colocaron los tambores, timbales y tamboril, y cerraban la procesión una reliquia de San Pedro llevada en andas por cuatro sacerdotes con dahnáticas, y el Santísimo Sacramento, a cuya entrada en el templo la plaza disparó toda la artillería. Además de las cruces, efigies y emblemas peculiares de cada convento o parroquia, algunos de ellos cuajados materialmente de joyas y pedrerías, fueron de notar la imagen del Cristo resucitado llevado por los Mercedarios, con un racimo y una espiga en una mano y en la otra un cáliz a cuyo pie se leía el siguiente mote: "Si os quité la cosecha antaño, doblada os la doy este año". Iban además las ledanías de los Carmelitas con trigo, olivo, uvas, legumbres, etc., los bailes de "cossis" de las parroquias de Santa Cruz, San Miguel y San Jaime; el águila blanca que llevó esta parroquia, de tamaño grandísimo, que batía las alas y abría el pico del que salían volando pajaritos, y el acompañamiento y alegorías de la de San Miguel. Después de los "cossis" marchaban escuadrones de ciento veinticinco hombres, precedidos por uno que llevaba la rodela y detrás de él el Capitán con su gineta;

7. La participació dels gremis, convents, etc. a les processons i a altres esdeveniments públics comportava, quasi sempre, un caràcter d'obligació. Podien oferir-se premis, com en el cas que comentem, o s'amenaça amb multes als que no hi participin. La situació serà semblant a altres ciutats, fins i tot en el segle següent. Vid. Pedro Molas Ribalta: *Los gremios barceloneses en el siglo XVIII*. Confederación Española de Cajas de Ahorros. Madrid, 1970, pp. 102 i ss.

al pasar por delante del altar mayor, donde se hallaba el Obispo, hizo tres reverencias al Santísimo y otras a su Ilustrísima, le entregó un papel en verso latino y luego dio otro en castellano al Virrey. Marchaba en el primer escuadrón la diosa Ceres, y en cada uno de los otros Baco, Minerva, Orión, las Pleyadas, Neptuno y Eolo, todos presos, llevando sus insignias y corona el ángel que iba delante y las ofrecía al pie del altar. Era de espigas la corona de Ceres, de yedra y de pámpanos la de Baco, de olivo la de Minerva, una nube de agua la de Orión, varias rayas de aguas olorosas las de las Pleyadas, de yerbas marinas la de Neptuno, y un manojo de álamo y cañas la de Eolo, con una cadena que suponen los poetas le sirve para sujetar los vientos, en señal de que todas estas cosas, es decir, trigo, vino, aceite, aguas primeras y tardías, mar calma y vientos favorables para llevar este año las naves que trajeran granos a la isla, todo se debió a la devoción al Santísimo Sacramento, a quien se dedicó la fiesta, y no a los dioses falsos como se creía en la antigüedad...»

Una altra processó especialment brillant fou la que va tenir lloc el 9 d'octubre de 1622, amb motiu de les festes dedicades a Santa Teresa. La comitiva va sortir de la Seu cap al convent de les Tereses, assegura el cronista: «*estuvo muy lucida pues de antemano se ofrecieron premios a las comunidades que más se distinguieron (...) Todos los eclesiásticos de Santa Eulalia revestían dalmáticas, casullas o capas; los bordones llevaban la cruz con los cinco santos canonizados y un tabernáculo con Santa Eulalia y Santa Teresa (...) el que llevaba la cruz de San Miguel iba vestido con dalmática y alas como un ángel; detrás de él marchaba una compañía de angelitos de dos en dos; el Capitán con su ginetá; un ángel con un tambor; un alférez con una banderola de tafetán carmesí y la figura de la Santa; un escuadrón de lanzas; el arcángel San Miguel con un demonio encadenado; el arcángel San Rafael y un joven representando a Tobías con un pez colgando; el arcángel San Gabriel con un lirio, el clero con dalmáticas, casullas y capas; los bordones con capas; un tabernáculo con San Miguel espada en mano contra los espíritus malignos que estaban en el tabernáculo, todo riquísimo (...) San Francisco llevó una especie de cruz, a manera de ledanía y encima la figura de Santa Teresa, llevábanla dos religiosos y debajo había una como granada partida en cuatro partes, a la que se pegó fuego delante del convento de las Teresas. Creyeron que sólo se quemaría una de las cuatro partes de la granada, guardándose para otra ocasión las otras tres, pero toda ardió; cayose al suelo la imagen de la Santa y el religioso se chamuscó la cabeza...»*

La relació d'aquestes festes és especialment interessant per la descripció que fa de la processó i de les figures al·legòriques que hi participaven, així com per la referència a la "magrana" que portaven els Franciscans. Pilar Pedraza, a la seva obra *Barroco efímero valenciano*⁸ posa molt d'interès en la iconografia dels elements habituals de les festes barroques i, referint-se a la magrana, diu que va ésser representada de moltes maneres, penjada a l'arbre, en un plat, tancada, oberta, amb una gran corona... i que el seu significat pot variar segons els elements que l'acompanyaven. Bàsicament representa la reialesa, per la corona, i la «diversitat dins de la unitat», per la seva estructura.

Les processons poden adoptar diverses formes, una d'elles són les *cavalcades nocturnes*. La fosca comporta la possibilitat de «brillar» encara més, i això és un al·licient que fa de la nit un dels moments predilectes de la festa barroca. Tenim notícia de desfilades nocturnes amb motiu del naixement del príncep Don Felip, el 19 d'abril de 1658: «*Por la noche hubo paseo a caballo, en que iban delante los forzados, seguían ochenta caballeros ricamente vestidos, y luego los Jurados y el Virrey, componiendo setenta y tres pares que se apearon al llegar a la Llonja...*», el dia 20 del mateix mes: «*... por la tarde hubo mojiganga de muchachos a pie y montados en jumentos con varios disfraces, habías en-*

8. Pilar Pedraza: *Op. cit.* p. 217.

cendidas y música, otra de hombres a caballo con sábanas y llevando en las manos una alcachofa de cuyo centro salía un cirio encendido, y cabalgata de los caballeros del Estafermo, primorosamente encamisados y con antorchas en las manos». També hi ha constància que, el 28 de febrer de 1677, amb motiu de l'arribada al govern de Don Juan d'Àustria: «Se concluyó la fiesta por la noche, paseando por la ciudad que estaba iluminada, llevando antorchas», i el 25 de febrer de 1680, dins de les celebracions del primer matrimoni de Carles II «Hubo paseo nocturno de los caballeros, divididos en cuadrillas de distinto color».

Una altra varietat de processó és la que *escarneix el fet celebrat*. Aquest és el cas de la desfilada que tingué lloc el 3 de juny de 1690 arrel de les segones núpcies de Carles III: «... hubo cabalgata de quinientos menestrales montados en jumentos con disfraces y hachas encendidas; figurase la entrada triunfal en Madrid del Rey y de la Reina en una magnífica carroza con otras de respeto; remedáronse también los personajes del Virrey y Jurado “en Cap” que acompañaban a los reyes (...), pasearon por toda la ciudad (...) el día 6 hubo gran número de personas disfrazadas, los hombres de mujeres y éstas de hombres; viéronse además finjidos sacerdotes, sacristanes, obispos, cardenales, frailes y mojas y muchos trajes de todas las naciones, imitaciones de animales... El día 11 celebraron otra fiesta los “mossons”; figuraron el desembarco de la Reina, recibéndola bajo palio y acompañándola hasta frente el portal del Huerto del Rey, donde la esperaba su esposo en trono rodeado de Grandes y caballeros (“mossons” y menestrales disfrazados). Allí montó el monarca a caballo y acompañó a la Reina, siempre bajo palio, seguida de su corte de ayos, ayas, alabarderos, un carro triunfal con músicos y otras carrozas de respeto...»

Veiem que un factor fonamental en aquestes festes de caràcter carnavalesc és la «inversió dels valors establerts», bé siguin de caràcter jeràrquic o sexual. Per un costat els «mossons» i menestrals d'una Ciutat de Mallorca pobre i oprimida juguen a «cavallers», a «nobles», àdhuc a «virreis» i a «reis», fets que provocava alegria i gresca. Per una altra sabem que entre els disfressats hi havia homes vestits de dona i a l'inrevés. Dins d'aquest joc d'inversions, jeràrquiques i sexuals, hi podem trobar un dels elements pretesament «alliberadors» de les festes barroques que, deslligant el poble de la seva quotidianitat, eren en realitat fruit d'una molt ben estudiada política de domini autoritari.

Ja que hem fet referència a les disfresses hem de dir que els carnivals se celebraven amb animació. Tenim notícies de la celebració del Dijous Gras de 1685, en què varen sortir al passeig del Born els cavallers, vestits amb fulles d'arbres i plantes; i el Diumenge de Carnaval de 1686 en què, també en el Born, varen realitzar-se festes amb màscares a les quals assistiren quaranta genets amb disfresses d'animals. Sabem que el Diumenge de Carnaval de l'any 1677 els cavallers llançaren «*huevos de aguas odoríferas*» a les dames, fet que hem d'englobar dins les denominades agressions jocosos o divertides, com les lluites de pastissos i dolços, etc.⁹

LA MORT COM A ESPECTACLE BARROC

La mort, amb la seva càrrega simbòlica, fou un element sempre present en el món barroc: la fugacitat de tot el que és terrenal, el seu caràcter igualitari i, en especial, el seu esfereïdor aspecte la convertien en un dels protagonistes de la «festa» del segle XVII¹⁰.

9. El 3 de juliol de 1660, amb motiu de les celebracions pel nomenament de Don Rafel Cotoner com a Gran Mestre de Sant Joan, es tiraven, des dels balcons de la plaça de Cort, coques «bambes» i dolços a la gent. *Cronicón Mayoricense*, p. 421.
10. Vid. Miguel Mañara y Vicentelo de Leca: *Discurso de la Verdad*. Sevilla.

Però la mort, si bé ja hem vist que donava lloc a la construcció de túmuls i decoracions efímeres, comportava altres fets. Se la tractava com un esdeveniment públic i, com a tal, era treta al carrer. Entre les manifestacions organitzades al seu entorn assenyalem, per la importància que assoliren, els *Actes de Fe* de la Inquisició i els *ajusticiaments*. Podem dir que al clima de violència de l'època, degut als lladres i bandolers que sovintejaven els camins de l'illa i els carrers de Ciutat, s'hi afegia la derivada dels processos «oficials».

La Inquisició va tenir una singular importància a Mallorca durant el segle XVII. Els processos més corrents eren contra suposats bruixots¹¹ i jueus. Fins l'any 1675 l'activitat de la Inquisició pot ésser qualificada de feble: se celebraven, sobretot, actes de «reconciliació» de jueus. Les cerimònies solien tenir lloc a l'església de Sant Domingo o al passeig del Born. Recollim un d'aquests actes, celebrat el 18 d'agost de 1613, descrit en el «Cronicon»: *«Salieron ventinueve penitenciados, ventiseis de ellos con sambenitos y corazas, y cinco con la soga al cuello. Empezó a dos horas y media del día y duró hasta hora y media después de haber anochecido. Estaban sentados los penitenciados en un tablado con cinco gradas, colocado en la capilla del Nombre de Jesús; cuando les llamaban por su nombre bajaban de aquel sitio e iban a un corredor fuera de las sillas donde oían su sentencia. El Inquisidor, Don Isidro Sanclemente, estaba "protibunalí", sólo bajo dosel enmedio del altar mayor; a la derecha se hallaban sentados en un banco los consultores laicos, al otro lado calificadores eclesiásticos y religiosos (...). Acabada la última sentencia se revistió el Inquisidor con sobrepelliz, estola y pluvial violados, bajaron los que llevaban el hábito de reconciliación, con velas verdes encendidas, se arrodillaron en la primera grada y allí los absolvió el Inquisidor y adjuraron de Levi.»* El 2 d'abril de 1645 la cerimònia, presidida per la gran creu verda, va desenvolupar-se al passeig del Born. En aquesta ocasió junt amb els acusats vius se'n jutjaven de morts i absents, « presents » a l'acte mitjançant estàtues de sal que, en condemna, varen ésser cremades. A partir de l'any 1675 s'intensifiquen les investigacions entorn dels jueus. Amb l'arribada de dos nous inquisidors, José Hualde (1687) i Pedro Guerrero de Bolaños (1688), la Inquisició mallorquina es convertí en una de les més conegudes i més «eficients» d'Espanya. Arrel de la traïció d'un jueu convers, va desencadenar-se tot un procés de detencions i judicis, que durà des del 1688 al 1691. La primavera d'aquest any tingueren lloc els quatre Actes de Fe que posarien fi a la persecució. Com hem assenyalat abans, els jutjats que ja havien mort o que havien pogut fugir estaven presents al judici a través d'imatges. Si els condemnats demostraven penediment i es convertien, eren morts a garrot i posteriorment cremats; si això no succeïa eren cremats vius. El primer d'aquests Actes tingué lloc el 7 de març a l'església dels Dominics, on s'havia aixecat un cadafal i un patíbul. Varen comparèixer vint-i-un conversos, i encara que no s'anuncià cap pena capital, els espectadors ompliren l'església i els carrers adjacents. El segon Acte, celebrat l'1 de maig superà en brillantor el primer: els vint-i-un condemnats varen sentir la condemna a morir a la foguera, pena que el seu penediment alleugerà, i quedaren castigats a mort a garrot abans que a les flames. Per tal de realitzar l'execució de les sentències, es muntà un gran brasero, de vuit peus de costat i vuit peus d'alçària, amb vint-i-cinc estaques. Fou instal·lat al peu de la muntanya de Bellver. Sembla que més de trenta mil persones seguiren la comitiva fins al defora de la ciutat, on hi havia el brasero. Allà, els condemnats foren morts i després cremats. El tercer acte tingué lloc el 6 de maig i es coneix amb el nom de «Sa socorradissa», ja que es cremaren catorze con-

11. Amb referència a les bruixes i a les bruixeries del segle XVII a Mallorca, Vid. Francesc Riera Montserrat: *Reims anatoris, pactes amb el dimoni, encanteris, per a saber de persones absents, cercadors de tresors, remeis per a la salut. Bruixes i bruixots davant la Inquisició de Mallorca en el segle XVII*. Pequeña Biblioteca Calamys Scriptorivis. Barcelona-Palma de Mallorca, 1979.

demnats, tres d'ells en viu. El darrer Acte de Fe es desenvolupà el 2 de juliol i fou poc brillant i «moderat» comparat amb els altres tres. Després del 1691 el tribunal del Sant Ofici estigué ocupat amb els processos despresos de les denúncies ocasionades pels fets dels darrers anys. Ja no es dictarà cap pena de mort més i molts de casos seran suspesos¹⁷.

Quant als ajusticiaments públics, hem de dir que foren molt freqüents. A les cròniques hi trobem nombrosos casos de bandolers, lladres o assassins que foren condemnats i penjats. Ciutat, Binissalem, Felanitx, Manacor, Selva, Pollensa, Algaida... són només alguns dels llocs on es produïren aquests fets. Al costat d'aquestes condemnes que, per la seva abundància, podem considerar quasi bé com de «rutina», hi trobem els ajusticiaments amb caràcter exemplar, infligits quan la víctima del crim era una persona d'un cert relleu social. Un dels casos que va despertar més interès en el segle XVI fou el procés desencadenat arran de l'assassinat de Don Jaume Joan de Berga, oïdor de la Reial Audiència, el 24 de maig de 1619, del qual fou acusat el bandoler Antoni Gibert, de mal nom «treufoc». Transcrivim la crònica que del fet fa Àlvaro Campaner, disculpant la crua descripció a favor d'una il·lustració eloqüent del fet: «... el 10 de agosto de 1619 se publicó la sentencia parcial condenando a muerte a Treufoch, que sería antes llevado por las casas de los herreros para que con tenazas ardiendo le atenceasen las carnes, que delante de la casa de Don Jaime Juan de Berga se le cortasen la mano y la oreja derechas, y frente al castillo real, la izquierda; que se le arrastrara luego a la cola de un caballo hasta el sitio del suplicio en la plaza de Santa Eulalia, y se le descuartizara después de muerto, colocándose los cuartos en parajes públicos para escarmiento, y la cabeza en la puerta del real castillo; que fuesen confiscados todos sus bienes, demolida su casa, quedando inhábiles sus descendientes para honores, dignidades y oficios públicos, y que, antes de la ejecución, se le diera tortura para que revelase quienes eran sus complices. Ejecutose la sentencia el día 14; llevósele en carro con cuatro ruedas tirado por dos caballos, construido a propósito; iba el reo desnudo hasta la cintura, vistiendo sólo calzoncillos blancos, auxiliado por dos Padres de la Compañía de Jesús; llevaban en el mismo carro un pilón y un brasero encendido y los útiles para atenazarle pero, a instancias de los Jesuitas y por gracia especial del Virrey, no se hizo. Delante de la casa del difunto se le cortó el puño y la oreja derechos, y fue indultado de las demás mutilaciones para que llegara vivo al patíbulo; se le degolló en la plaza de Santa Eulalia, descuartizándosele, y se le puso su cabeza en la Torre dels Caps de la cuesta de la Seo, frente al convento de San Francisco de Paula.» Un altre assassinat que promogué un important procés i espectacular condemna fou el del Reverend Jaume Joan, beneficiat de la Seu, mort la nit del 21 de desembre de 1631, a la seva casa del carrer Palau Episcopal: «... se descubrió que los delinquentes eran un sobrino del difunto y un esclavo moro llamado Zaim (...) El sobrino del muerto fue arrastrado por un caballo desde la plaza de Cort hasta delante de la casa del difunto, allí le cortaron la mano derecha y en la plaza de Santa Eulalia lo degollaron y descuartizaron; el mismo día sacaron al moro en un carro con dos sacerdotes para catequizarlo (...), lo que no consiguieron (...) le cortaron una tras otra ambas manos (...) y fue llevado fuera de la ciudad, a la plaza de Sant Antoni dels Porchs, donde le dieron garrote y lo quemaron.»

Dins aquest ambient de violenta exaltació de la crueltat es donà una proliferació de les festes amb braus, convertides en un element quasi bé imprescindible en qualsevol festa. Els braus eren regalats pel Gremi de Carnicers, gremi ric i poderós però mal considerat a causa del seu ofici, que intentava així congraciar-se. Les festes de braus solien celebrar-se a la plaça de Cort o al passeig del Born, preparats adequadament per a l'esdeveniment.

17. Baruch Brunnstein: *Los sucesos de Mallorca*. Biblioteca Cultural Catalana, 16. Editorial Curial, Barcelona, 1976, trad. català Roger Alier (1a. ed. Nova York, 1972), pp. 33-164.

Els «jocs» tenien diverses modalitats: els braus podien sortir a la plaça carregats de coets i de focs encesos, o bé podien ésser atacats per bandades de gossos i ésser morts, més tard a ganivetades. Tot això, segons les cròniques, davant d'un públic engrescat i delirant.¹³

Un altre tipus d'esdeveniment en què es posa en relleu el paper de la mort com a espectacle són els *enterraments nocturns*. El dia 5 d'octubre de 1693 el Bisbe de Mallorca no donà permís a Don Gerard Descallar per a enterrar de nit el seu fill. La raó de la negativa era l'existència d'una prohibició establerta arrel de l'abús que s'havia arribat a fer d'aquestes sepelís, que podem imaginar corprenedors. És fàcil suposar que la part plàstica d'aquestes cerimònies devia haver anat desplaçant el significat religiós del fet, convertint-se gradualment en un espectacle en el qual la forma era l'única protagonista.

LLUMINÀRIES, FOCS D'ARTIFICI I COETS

La *llum*, bé com a element capaç de crear focus d'interès o com a susceptible d'originar ambients inquietants, és una indubtable protagonista de la plàstica del segle XVII. En els denominats «llibres de festes» mallorquins, com a tots els de l'època, hi trobem una especial obstinació per fer comprendre al lector l'abundància d'il·luminació que presidia la festa. Així, en la crònica d'una festa oferta, l'any 1652, per la noblesa mallorquina al seu Virrei, podem llegir:

«En pavellon de espumas recostado
y en braços de Neptuno el Sol, yacía,
y la noche con manto tachonado
tornava oscuro el rocicler que avía;
quando el regio palacio, y mi sagrado,
ardiendo en luces emulava el día,
tanto que peregrino yo dudava
fuera día la noche que pisava.»¹⁴

El foraster, acabat d'arribar dubta, sorprès davant la magnificència de la llum del palau, sense saber si és de dia o de nit. Dins aquesta mateixa línia d'interès per resaltar la llum, es troba el text de 1677, publicat amb motiu d'unes festes celebrades per Don Baltazar Pardo de la Casta:

«Como dizen dicho, y hecho,
porque al mismo instante vi
arder el real palacio
en tan alegre festín.
Para el paseo previenen
Febrero, y Março otra lid,
Y alegava cada uno
que era el día para sí.»¹⁵

13. En un plafó de ceràmica de principis del segle XVIII, procedent d'Atelía i avui en el Museu de Ceràmica de Barcelona, podem veure la representació d'una cursa de braus, que té lloc a la plaça Major de Madrid, en la qual podem veure els braus atacats per canilles o grups de gossos. Reproduït en el llibre de Joan Ramon Triadó: *L'Època del Barroc*. Col·lecció Història de l'Art. Català, V. Edicions 62. Barcelona, 1984, pp. 128-129.
14. *Breve noticia de un festín que la noblez de Mallorca, en demostración de su afecto y señas de su agradecimiento, viéndose con feliz, y acertado Gobierno, celebró, al Ilustrisimo Señor Don Lorenzo Ram de Montoro Martínez de Marcella, Cavallero del Orden de Calatrava, Conde de Montoro, su Virrey y Capitán General*. Gabriel Guasp Editor. Palma de Mallorca, 1652. Biblioteca March. Palma de Mallorca.
15. *Las fiestas que hizo el Ilustrisimo Señor Don Baltasar Pardo de la Casta, Marqués de la Casta, Conde de Alaquas, Virrey y Capitán General, del Reyno de Mallorca e islas adyacentes, por la ida a Madrid del Serenissimo Señor Don Juan*. Francisco Oliver Impresor. Mallorca, 1677. Biblioteca March. Palma de Mallorca.

En el volum III d'*Annals de Catalunya*, Feliu de la Peña diu, referint-se a les festes del 3 de maig de 1632, amb motiu de l'arribada a Barcelona de Felip IV: «*Toda Barcelona parecia un volcán*».¹⁶ Pilar Pedraza, tractant les festes barroques a València, resalta l'existència de «*un verdadero empeño en crear de noche una especie de día a fuerza de hogueras*».¹⁷ Aquestes il·luminacions de carrers, finestres i terrats, que feien de la ciutat un foc resplendent, solien tenir un caràcter d'obligació, com en l'ocasió de les festes pel matrimoni de Carles II, el 25 de febrer de 1680: mitjançant un ban o edicte previ es va ordenar als veïns que possessin il·luminacions els tres dies que durerien les festes, amb multa de 10 lliures als que no ho fessin. En altres oportunitats la pressió no era tan violenta, oferint-se «indulgències» com a premi.¹⁸

Però a més de la il·luminació de la ciutat amb torxes, llànties i fanals, tenim notícies d'altres tipus de lluminàries: *estructures que formaven figures* i a les quals es calava foc. El 7 de setembre de 1628, amb motiu del trasllat del cos de la Beata Catalina Thomàs a la seva nova capella, es realitzà una estructura que representava un castell amb un globus, el retrat de la Beata i un dragó; igualment el 20 de maig de 1629, arrel de la declaració de la Immaculada com a Patrona de Mallorca, es va construir en el passeig del Born una fortalesa amb quatre torres, que va cremar més d'un quart d'hora; el 10 de maig de 1659, celebrant el naixement d'un nou príncep, davant la Llotja es va fer una estructura que consistia en una àguila que estirava una carrossa i un àngel amb les regnes a la mà, el 13 de juny de 1682, festivitat de Sant Antoni de Pàdua, varen realitzar-se uns focs que figuraven un elefant amb un castell al seu damunt... El més corrent era que aquestes estructures es fessin cremar a terra, al carrer o en alguna plaça, però sabem que, ocasionalment i cercant una major espectacularitat, se'n varen instal·lar dins la mar. Aquest és el cas dels focs preparats el 19 de maig de 1658, pel naixement de l'Infant Felip: «... *los Jurados y Virrey se apearon al llegar a la Lonja desde cuya galería presenciaron los fuegos artificiales que tenían preparados los Mercaderes dentro del mar, figurando una nave que combatía con un castillo...*».

Dins aquest apartat dedicat a la llum i al foc no podem deixar de mencionar els *coets*, quasi sempre presents a les celebracions festives i fins i tot, a vegades, lligats als «jocs» amb braus.

PERVIVÈNCIA DELS JOCS MEDIEVALS

Els antics jocs i competicions medievals encara no havien desaparegut a la Mallorca del segle XVII, com tampoc ho havien fet de la resta de les terres de l'antiga Corona d'Aragó. No sols no s'havien perdut, sinó que eren un complement quasi imprescindible de les celebracions a Ciutat. La noblesa monopolitzava aquestes activitats, llunyanes ja de la crueltat medieval, convertides ara en divertiment i ocasió de lluïment d'una classe privilegiada i ociosa.

Estaferms, jocs d'anelles i de canyes, encamisades tenien lloc al passeig del Born, que era acondicionat amb empostissats i tribunes per al públic. Tenim una bona descripció d'un d'aquests torneig en el llibre de festes de l'any 1677, a què ens hem referit anteriorment¹⁹.

16. Joan Ramon Triadó: *Op. cit.* p. 24.

17. Pilar Pedraza: *Op. cit.* p. 181.

18. Amb motiu de les festes per la declaració de la Immaculada com a Patrona de Mallorca, l'any 1629, el Bisbe concedia 40 dies d'indulgència a tots els que adornessin els llocs per on havia de passar la processó. *Cronicón Mayoricense*, p. 384.

19. *Las fiestas que hizo el Ilustrísimo Señor Don Baltasar Pardo de la Casta (...) por la ida a Madrid del Serenísimo Señor Don Juan.* *Op. cit.*

El seu autor ens dona una acurada descripció de quin era l'ambient en el Born moments abans del torneig, quins eren els participants, com anaven vestits etc., tot això adobat amb freqüents i cultes referències mitològiques. El lloc:

«Fue la plaza del Borne destinada
en Theatro de tanto regosijo.»

Hi assistí la gent del poble:

«Le plebe conducida del cariño
que tiene al Señor Don Juan y al de la Casta
junta allí con aliño, o sin aliño
que el Reyno es muy leal, y aquesto basta,
como es lealtad un blanco armiño,
que el lodo, ni la mancha, ni contrasta
pareció de millares de serpientes
que el gran Deucalión sembró los dientes.»

Segueixen, durant disset estrofes, les descripcions dels cavallers participants. Vegem-ne una:

«El Virrey ha escogido el color verde
porque no pierda el Reyno la esperanza,
y siempre su príncipe se acuerde,
que eterno nombre, en su nombre alcança,
con faxas de oro porque mas concuerde,
de lo verde, y lo dorado la aliança,
y vea el Reyno Balear dorado,
que está en lo verde el fruto sasonado.»

Comença el torneig:

«Repiten los clarines: guerra, guerra,
lidian los Campeones más valientes,
el viento enmudeció; tembló la tierra
hacen los efectos diferentes,
hostentan el valor que el pecho encierra,
son pasmo, horror, espanto de las gentes
dos Ascanios Troyanos parecian,
que en juegos marciales se embestian.»

Els Déus senten l'escàndol i s'esfereeixen:

«Oyo los tiros Iupiter supremo
salió de su Alcaçar pavoroso,
repite: este combate solo temo.
A la defensa Marte valeroso,
Cyclopes son; Caudillo es Polyfemo,
oy he de ser Ulices ingenioso,
conquistar quieren mi Palacio Sacro,
ya paró en guerra viva el simulacro.»

Però el que s'ha convertit en un veritable combat, s'ha d'acabar:

«Los clarines tocaron el retiro,
obedecer es ley de Capitanes,
rebentó mas su fuego quando miro,
que son quatro terrestres Uraçanes,
carrera más veloz, que el sol admiro,
tan firmes en la silla, y tan galanes
que el Indio afirmava no grosero,
lo mismo es Cavallo, y Cavallero.»

Aquests jocs de cavallers tenien lloc amb molta freqüència i per motius ben variats. Un dels principals estaferms que es va córrer a Ciutat fou el del 10 de juny de 1646, per celebrar la pau entre els dos bàndols dels Canamunt i els Canavall, enfrontats durant més de setanta anys.²⁰

La «festa barroca» que, com hem vist, globalitzava celebracions de caire ben diferent, es va donar alhora arreu d'Europa, amb característiques semblants i arran dels mateixos esdeveniments.

La «festa», que combinava elements cultes i populars, i que va trobar en els carrers de la Ciutat de Mallorca i en la seva gent un marc idoni i un públic engrescat, seguirà el seu desenvolupament, encara amb més lluidesa, al llarg del segle XVIII.

20. Aina Le Senne: *Canamut i Canavall*. Col·lecció Els Treballs i els Dies núm. 19. Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1981.